

Є. С. Горб

**«OPUS MAGNA» АЛЕКСАНДРА БРЮКНЕРА:
ЗАДУМ, ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ ТА РУКОПИС**

***Анотація.** Метою пропонованої статті є висвітлення процесу підготовки головної праці польсько-німецького славіста Александра Брюкнера, починаючи від задуму і до створення фінальної версії рукопису. У методологічному плані автор спирався на інструментарій сучасної культурології з особливим фокусом на комплекс методів біографічного та текстологічного дослідження. Наукова новизна статті полягає у постановці фактично недослідженої в українському наукознавстві проблеми опрацювання рукопису багатотомної «Історії польської культури» А. Брюкнера, перша частина якої була опублікована у 1930 році. У підсумковій частині дослідження акцентовано увагу на тому факті, що Брюкнер почав працювати над концепцією фундаментальної узагальнюючої праці з історії польської культури одразу після отримання дослідницької стипендії Пруссської академії наук. Найбільш тривалим був підготовчий етап опрацювання «Історії польської культури», який розтягнувся майже на 40 років. Протягом цього часу вчений публікував студії з окремих проблем історії польської мови, літератури, театру, освіти, науки тощо. Аргументується теза про початок безпосередньої роботи над авторським рукописом «Історії польської культури» лише після відставки А. Брюкнера з посади професора кафедри слов'янських мов та літератур Університету Фрідріха Вільгельма. Загальний аналіз автографу першого тому найбільш відомої праці Брюкнера свідчить про прагнення автора створити популярний, проте детальний та всеохоплюючий огляд тисячолітньої історії польської культури. Підкреслюється значення праці Александра Брюкнера в якості відправної точки для будь-якого дослідження з історії культури Центрально-Східної Європи та актуалізується питання про необхідність критичного видання «Історії польської культури» у перекладі на українську мову, з огляду на присутність у ній численних сюжетів, дотичних культурного процесу на українських землях.*

***Ключові слова:** Александер Брюкнер, Університет Фрідріха Вільгельма, славістика, Ягеллонська бібліотека, польська культура, історія культури.*

DOI 10.34079/2226-2830-2024-14-28-35-40

***Постановка проблеми.** Не дивлячись на той факт, що з моменту, коли світ побачила багатотомна «Історія польської культури» авторства польсько-німецького славіста Александра Брюкнера минуло майже століття, цей огляд польської культури на сьогодні залишається неперевершеним з точки зору широти охоплення та фактичного багатства матеріалу. Важко знайти дослідження навіть низової проблематики культурного процесу, яке б охоплювало території польського впливу і яке б не апелювало до фундаментальної праці Брюкнера. Тим не менше, з огляду на вкрай полярні характеристики наукової методології А. Брюкнера та хибні уявлення про політичну заангажованість вченого, в Україні його науковий доробок перебуває на периферії дослідницьких інтересів наукознавців та істориків культури, при тому що у філологічному середовищі увага до наукової творчості Брюкнера не спадала ніколи.*

***Метою** пропонованої публікації є загальна характеристика проекту «Історії польської культури» А. Брюкнера, як найбільш знакової та фундаментальної праці вченого.*

Аналіз останніх досліджень. Наразі, можна констатувати відсутність спеціальних досліджень «Історії польської культури» Александра Брюкнера в українській гуманітаристиці, яка, тим не менше, рясно використовує чисельний науковий доробок польсько-німецького історика культури. Водночас, у польському наукознавстві також за останні 30 років не з'явилося більш-менш ґрунтовного огляду «Історії польської культури». Своєрідним виключенням можна вважати лише окремих розділ у праці польського дослідника Стефана Беднарека, присвячений концепції історії польської культури Брюкнера (Bednarek, 1995, s. 43-60) та статтю знавця історії культури Нового часу Маріана Хахая, що чимало уваги присвятив аналізу неоднозначних оцінок А. Брюкнера щодо культури Речі Посполитої XVIII століття (Chachaj, 2023). Натомість, авторський рукопис «Історії польської культури», що зберігається у Ягеллонській бібліотеці не привертав уваги дослідників наукової творчості «берлінського самітника».

Виклад основного матеріалу. Використання терміносполучення «opus magnum» у випадку узагальнюючого нариса історії польської культури авторства Александра Брюкнера є більш ніж виправданим, бо для берлінського професора з польсько-українським корінням ця праця дійсно була справою всього життя, хоча достеменно не відомо, коли у Брюкнера виник задум створення ґрунтовного огляду десяти століть історії польської культури. На нашу думку, перші зародки цієї ідеї почали виникати у Александра Брюкнера у 90-х рр. XIX століття, коли ще молодий професор кафедри слов'янських мов і літератур Університету Фрідріха Вільгельма у Берліні отримав престижну стипендію Пруської академії наук, що було величезною рідкістю для вченого, який народився у польській провінції (Bielfeldt, 1980, s. 169; Zeil, 1980, s. 178).

Сучасники часто звинувачували Брюкнера у надмірній пристрасності до популяризації наукових знань – переважна більшість монографічних праць берлінського професора позбавлена науково-довідкового апарату за виключенням коротких літературних оглядів. Саме звернення вченого до проблеми популяризації історії польської мови та культури загалом було одним з чинників формування задуму опрацювання комплексної, синтетичної історії польської культури. На зламі 80 – 90-х рр. XIX століття Александер Брюкнер мав у проекті узагальнюючу історію польської літератури, яка б охоплювала період Середньовіччя та Нового часу (Barusc, 1946, s. 663; Pohrt, 1970, s. 97.).

Мовознавець за освітою, Брюкнер розумів, що його місія з популяризації польської історії та культури у німецькомовному просторі не знайде великого відгуку, якщо він продовжить зосереджуватися на спеціальних, предметних студіях. Історія літератури наприкінці XIX століття була тим жанром наукових досліджень, на основі яких формувалася теорія та історія культури, як окремих дослідницький напрям і проект «Історії польської літератури» цілком можна вважати першим кроком в ході реалізації амбітного плану цілісного опрацюванні тисячолітньої історії польської культури.

Рік, який Александер Брюкнер провів у рукописних відділах бібліотек та архівосховищах на схід від Одри став найбільш плідним періодом життя берлінського професора з точки зору концентрації в його руках матеріалів першоджерел, які вчений обробляв протягом наступних десятиліть і які стали основою не тільки для узагальнюючого огляду польської літератури, але й для багатотомної «Історії польської культури», яка почала з'являтися друком майже через чотири десятиліття після завершення знакової археографічної експедиції Брюкнера, під час якої дослідник переважно зосередився на праці в бібліотеках Санкт-Петербургу (Brückner, 1939).

Безпосередній поштовх до написання узагальнюючої праці з історії польської культури Александру Брюкнеру дав його колега та близький товариш – літературний

критик та журналіст Вільгельм Фельдман, який познайомився з берлінським професором під час навчання у Німеччині. Брюкнер та Фельдман особливо зблизилися у роки Першої світової війни, коли обидва займалися політичною агітацією серед поляків задля схилення останніх до участі у військових діях на боці німців. В. Фельдман дорікав своєму старшому колезі, що в той час як куди менш обізнані та талановиті польські дослідники випускають власні загальні огляди польської культури, сам Брюкнер витрачає час і сила на вузькоспеціалізовані дослідження, які відомі надто невеликому колу читачів. Таким чином, саме Фельдман намагався зорієнтувати свого колишнього наставника на фундаментальне опрацювання з історії польської культури.

Вже після трагічної смерті Вільгельма Фельдмана Брюкнер писав його дружині, що саме завдяки Вілу (так вчений називав Фельдмана) він почав системно працювати над підготовчими матеріалами до великого огляду культурного процесу на польських землях, починаючи з часів сивої давнини. Вочевидь, на початковому етапі праця планувалася як однотомна, оскільки мала бути орієнтована на масового читача. Однак, вже в процесі роботи розрослася до значно більших розмірів (Hulewicz, 1971, s. 14-15).

У 1924 році Александер Брюкнер покинув університетську кафедру в Університеті Фрідріха Вільгельма – досліднику вже було 68 років, проте відставний професор був сповнений творчих задумів і найбільш знакові праці Брюкнера побачили світ саме в останній період життя вченого. Протягом 1924-1939 рр. Александер Брюкнер майже не виходив з власної берлінської квартири, реалізуючи численні видавничі проекти, які постійно відкладав через велику завантаженість викладацькими та адміністративними обов'язками. Врешті-решт, у 1930 році був опублікований перший том «Історії польської культури».

Біографи Брюкнера практично не торкалися проблеми реконструкції творчої лабораторії вченого. У рамках цієї розвідки ми спробуємо зробити це на підставі оригінального рукопису частини першого тому «Історії польської культури», який нині зберігається у рукописних фондах Ягеллонської бібліотеки (Краків). Досі це важливе джерело не було предметом спеціального дослідження і є лише частиною повного авторського рукопису першого видання «Історії польської культури», що знаходиться у сховищах Ягеллонської бібліотеки.

Порівнюючи авторський рукопис з виданим текстом, можна зробити висновок, що ми маємо справу з другою версією тексту з як мінімум трьох можливих автографів. Це припущення можна зробити на підставі відносно невеликої кількості вставок та вклейок, що не може бути характерним для найпершого варіанту тексту. Третій (невідомий нам) рукопис можна умовно вважати видавничою копією відбитою на друкарській машинці, а ми маємо справу з проміжним авторським списком. Тим не менше, відмінності у композиції першого тому досить суттєві. В автографі присутні дві версії передмови, причому друга розташована в середині рукопису першої частини тому (Brückner, 1929, s. 1-9, 3). Наведено також чорнову версію змісту, який складається лише з одинадцяти розділів, половина з яких не має назви. Водночас, друкована версія першого тому має 16 тематичних розділів (Brückner, 1929, s. 2; Brückner, 1939, s. 659-661). Проте, навіть зі скороченого змісту окремі структурні частини так і не були написані – зокрема, оглядовий розділ про загальне тло розвитку культури протягом XII-XVI століття (Brückner, 1929, s. 52-53).

Робота над рукописом з Ягеллонської бібліотеки розпочалася у січні 1929 року – майже за рік до того, як книга зійшла з друкарського верстату. Таке точне датування автографу першого тому «Історії польської культури» стало можливим завдяки фрагментам офіційної документації Університету Фрідріха Вільгельма, які вплетено до рукопису – дослідник іноді писав на зворотній стороні університетських бланків. Таких

бланків у рукописі одразу кілька і всі датовані зимою 1929 року (Brückner, 1929, s. 30-33).

Весь рукопис написано однією рукою, більш-менш однаковими чорнилами і навіть побіжний аналіз почерку свідчить про те, що це рука самого Александра Брюкнера. Брюкнер активно використовував олівці – звичайний для коректури вже написаного тексту та кольорові (синій та червоний) для позначення вставок, приміток, закреслень, нумерації сторінок тощо. Загалом, рукописом досить важко користуватися, оскільки він має одразу кілька версій пагінації – звичайним олівцем проставлено номери сторінок працівниками бібліотеки, а чорнила та кольорові олівці використовувалися для нумерації самим автором.

Вчений писав лише з однієї сторони аркуша і не залишав полів для нотаток – це є черговим свідченням, що ми маємо справу не з першою версією рукопису. Іноді А. Брюкнер використовував фрагменти аркушів для позначення окремих вставок, або коректи великих фрагментів тексту, наклеюючи остаточну версію зверху. Вочевидь, Брюкнер працював над текстом не у хронологічній послідовності, а за окремими сюжетами. Такий висновок можна зробити за системою авторської пагінації синім олівцем, де цифра позначала номер сюжету (теми), а літера – індекс сторінки у цьому сюжеті (А, В, С і далі згідно латинського алфавіту) (Brückner, 1929, s. 161-164).

Для позначення початку розділів використовувалися окремі аркуші, які містили номер і назву розділів і його анотований зміст – у виданій книзі ці авторські анотації подано окремим абзацом та меншим шрифтом. Як і у виданій версії «Історії польської культури» рукопис не містить вказівок на використану літературу і не відомо, чи були вони хоча б у першій версії тексту. Скоріш за все ні, оскільки Брюкнер відзначався феноменальною пам'яттю та блискучим рівнем володіння фактичним матеріалом навіть у такому похилому віці – у 1929 році вченому виповнилося 73 роки.

Висновки. «Історія польської культури» Александра Брюкнера була по справжньому революційною працею для свого часу, не дивлячись на застарілість методологічного інструментарію вченого, який до кінця життя залишався вірний принципам позитивістського знання. У виданні чітко простежується зосередженість А. Брюкнера на проблематиці, пов'язаній з історією польської мови та літератури. Можна навіть констатувати, що як для узагальнюючої синтетичної праці в «Історії польської культури» забагато мовознавчих сюжетів.

Причину окресленої вище тенденції слід шукати у авторському позиціонуванні викладу як своєрідного підсумку та узагальнення десятиліть попередньої наукової творчості. За життя вчений не реалізував свого задуму у повному обсязі, оскільки останній том «Історії польської культури» залишився у рукописі, який був виданий вже після смерті Брюкнера. З огляду на фактографічну насиченість та використання багатого рукописного матеріалу, який берлінський професор зібрав ще під час своєї археографічної експедиції до Санкт-Петербургу, фундаментальна «Історія польської культури» залишається базовою та незамінною працею для дослідників цілої низки питань, асоційованих з історією польської мови, літератури, освіти, науки, театру, музики тощо.

Серед перспективних напрямів розробки проблеми відзначимо необхідність глибокого текстологічного дослідження рукопису найбільш знакової праці Александра Брюкнера. В Україні польсько-німецький славіст відомий, перш за все, як мовознавець, проте критичне україномовне видання його «Історії польської культури» значно збагатило б усі галузі вітчизняної гуманітаристики і сприяло б своєрідній «науковій реабілітації» одного з фундаторів європейської славістики на його історичній Батьківщині.

Бібліографічний список

- Barycz, H. 1946. Aleksander Brückner. *Kwartalnik Historyczny: organ Polskiego Towarzystwa Historycznego*, 53 (3-4), ss.661-686.
- Bednarek, S. 1995. *Pojmowanie kultury i jej historii we współczesnych syntezach dziejów kultury polskiej*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Bielfeldt, H. H. 1980. Begegnungen mit Aleksander Brückner. *Zeitschrift für Slawistik*, 25 (2), ss.166-169.
- Brückner, A. 1929. «*Dzieje kultury polskiej*». *Wol. 1, T. 1, cz. 1: «Od czasów prehistorycznych do r. 506»*. BJ Rkp. 8708 II wol. 1, Biblioteka Jagiellońska, Kraków, Polska.
- Brückner, A. 1939. *Dzieje kultury polskiej. Od czasów przedhistorycznych do r. 1506*. (T. 1). Warszawa: Wydawnictwo J. Przeworskiego.
- Chachaj, M. 2023. Dzieje kultury europejskiej i polskiej XVIII wieku w ujęciu polskich uczonych w XX stuleciu. *Wybrane zagadnienia. HISTORYKA. Studia Metodologiczne*, 53, ss.291-306. DOI: 10.24425/hsm.2023.147374.
- Hulewicz, J. 1971. Aleksander Brückner jako historyk kultury polskiej. *Zeszyty Naukowe UJ, CCLXX, Prace Historycznoliterackie*, 20, ss.11-30.
- Pohrt, H. 1970. Beiträge zum Wirken des Slawisten Aleksander Brückner In Berlin 1881-1939. *Zeitschrift für Slawistik*, 15 (1), ss.90-102.
- Zeil, L. 1980. Aleksander Brückner und die Berliner Akademie der Wissenschaften. *Zeitschrift für Slawistik*, 25 (2), ss.176-182.

References

- Barycz, H. 1946. Aleksander Brückner [Aleksander Brückner]. *Kwartalnik Historyczny: organ Polskiego Towarzystwa Historycznego*, 53 (3-4), pp.661-686. (in Polish).
- Bednarek, S. 1995. *Pojmowanie kultury i jej historii we współczesnych syntezach dziejów kultury polskiej [Conceptions of culture and its history in contemporary syntheses of the history of Polish culture]*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego. (in Polish).
- Bielfeldt, H. H. 1980. Begegnungen mit Aleksander Brückner [Meetings with Aleksander Brückner]. *Zeitschrift für Slawistik*, 25 (2), pp.166-169. (in German).
- Brückner, A. 1929. «*Dzieje kultury polskiej*». *Wol. 1, T. 1, cz. 1: «Od czasów prehistorycznych do r. 506» [The history of Polish culture. Vol. 1, part 1: From prehistoric times to r. 506]*. BJ Rkp. 8708 II wol. 1, Biblioteka Jagiellońska, Kraków, Polska. (in Polish).
- Brückner, A. 1939. *Dzieje kultury polskiej. Od czasów przedhistorycznych do r. 1506 [History of Polish Culture. From prehistoric times to 1506]*. (T. 1). Warszawa: Wydawnictwo J. Przeworskiego. (in Polish).
- Chachaj, M. 2023. Dzieje kultury europejskiej i polskiej XVIII wieku w ujęciu polskich uczonych w XX stuleciu. *Wybrane zagadnienia [The history of European and Polish culture of the 18th century as seen by Polish scholars in the 20th century. Selected questions]*. *HISTORYKA. Studia Metodologiczne*, 53, pp.291-306. DOI: 10.24425/hsm.2023.147374 (in Polish).
- Hulewicz, J. 1971. Aleksander Brückner jako historyk kultury polskiej [Aleksander Brückner as a historian of Polish culture]. *Zeszyty Naukowe UJ, CCLXX, Prace Historycznoliterackie*, 20, pp.11-30. (in Polish).
- Pohrt, H. 1970. Beiträge zum Wirken des Slawisten Aleksander Brückner In Berlin 1881-1939 [Contributions to the work of the Slavicist Aleksander Brückner in Berlin 1881-1939]. *Zeitschrift für Slawistik*, 15 (1), pp.90-102. (in German).

Zeil, L. 1980. Aleksander Brückner und die Berliner Akademie der Wissenschaften [Aleksander Brückner and the Berlin Academy of Sciences and Humanities]. *Zeitschrift für Slawistik*, 25 (2), pp.176-182. (in German).

Стаття надійшла до редакції: 02.09.2024 р.

Y. Horb

“OPUS MAGNA” BY ALEKSANDER BRÜCKNER: IDEA, HISTORY OF CREATION AND MANUSCRIPT

The purpose of this article is to highlight the process of preparing the main work of the Polish-German slavist Aleksander Brückner, from the idea to the creation of the final version of the manuscript. In terms of methodology, the author relied on the tools of modern cultural studies with a special focus on a set of methods of biographical and textual research. The scientific novelty of the article lies in the formulation of the issue of processing the manuscript of A. Brückner's multi-volume History of Polish Culture, the first part of which was published in 1930, which is virtually unresearched by Ukrainian scholars. The final part of the research emphasizes the fact that Brückner began working on the concept of a fundamental generalizing work on the history of Polish culture as soon as he received a research fellowship from the Prussian Academy of Sciences. The preparatory phase of the History of Polish Culture took the longest time and lasted almost 40 years. Over this time, the scholar published studies on specific issues of the history of the Polish language, literature, theater, education, science, etc. It is argued that Brückner began working thoroughly on the author's manuscript of the History of Polish Culture only after his resignation as a professor from the Department of Slavic Languages and Literatures of Friedrich Wilhelm University. A general analysis of the manuscript of the first volume of Brückner's most famous work shows that the author intended to create a popular, yet detailed and comprehensive overview of the thousand-year history of Polish culture. The article stresses the importance of Aleksander Brückner's work as a starting point for any research on the history of culture of East Central Europe and raises the issue of the need for a critical edition of the History of Polish Culture translated into Ukrainian, given the presence in it of numerous topics related to the cultural process on the Ukrainian lands.

Key words: Aleksander Brückner, Friedrich Wilhelm University, Slavic studies, Jagiellonian Library, Polish culture, history of culture.